

Kašička, František

Průzkum objektů v Mostecké uhelné pánvi : areál tvrze a kostela v Kopistech

Archaeologia historica. 1979, vol. 4, iss. [1], pp. 7-19

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139254>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20240830

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

1

Záchranné výzkumy
na stavbách socialismu

Průzkum objektů v Mostecké uhelné pánvi – areál tvrze a kostela v Kopistech

FRANTIŠEK KAŠIČKA

Jednou z největších staveb posledních desetiletí v ČSR je bezesporu Severočeská uhelná pánev. Rychle postupující těžba a důsledky, které z ní plynou, přinášejí velké nároky na všestrannou průzkumnou a výzkumnou činnost, zejména lokalit a objektů, které jsou touto vzrůstající těžbou bezprostředně ohroženy ve své existenci. Mezi těmito místy je i městečko Kopisty mezi Mostem a Litvínovem, jehož záchranný průzkum a výzkum probíhá postupně ve třech polohách. V jedné poloze se jedná o povrchový stavebně historický průzkum

Obr. 7. Pohled na komplex tvrze v Kopistech od severu, stav 1978 (foto K. Wartha).

dotčených objektů, prováděný Státním ústavem pro rekonstrukci památkových měst a objektů,¹ ze kterého vychází průzkum hloubkový pod omítky a do konstrukcí, jehož cílem je výsledky předchozího průzkumu doplnit a upřesnit.² Dále tu byl r. 1975 zahájen výzkum archeologický, pod vedením pracovníků mostecké expozitury Archeologického ústavu ČSAV. Předmětem průzkumových fází prováděných v SÚRPMO byla vedle dalších staveb v městečku především vzácně zachovaná budova bývalé tvrze a farní kostel (obr. 6, 7). Stavebníště dnešní tvrze zabírá stejně jako kostel jednu z nevýrazných terénních

vln, jakýchsi ostrovů, vymezených ještě nedávno rybníky a potoky. Několik úvodních sond, které v areálu tvrze položila mostecká expozitura AÚ ČSAV, poskytlo tu doklady o osídlení ve 13. století a nelze zatím vyloučit ani existenci osídlení staršího (Klápště-Slaviček, 1975, 129–133).

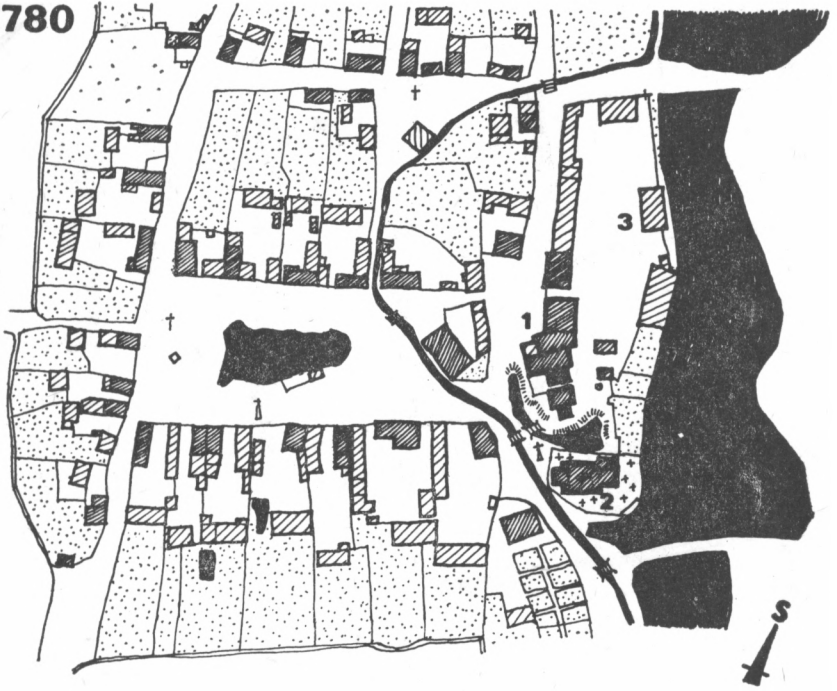
Počátkem 13. stol. patřily Kopisty rodu Hrabšiců, z nichž Kojata z Mostu daroval r. 1227 své zboží zderazskému klášteru. Působením tohoto kláštera mohlo dojít k výstavbě nebo znovuvýstavbě kostela do dnešní základní půdorysné i hmotové podoby. V 1. polovině 14. stol. získali Kopisty Keruňkové z Lomu, po nich r. 1344 pak benediktinský klášter v Saské Kamenici, jemuž patřily ještě r. 1366. Teprve poté se tu asi obnovuje nebo nově buduje nějaké panské sídlo, po němž se píší noví pánové, kteří měli současně podací právo ke zdejšímu kostelu. Počátkem 15. stol. tu určitou dobu žil a posléze i zemřel Václav z Mrzlic, nadále se tu pak rychle střídá několik dalších majitelů, jistě však bez větších stavebních investic do nového objektu, které se v r. 1439 poprvé v pramenech výslovně uvádí jako tvrz, současně s dvorem a vsí. Je zřejmé nepochybné, že nejstarší sídlo jmenovaných majitelů leželo v areálu dnešní tvrze v sousedství „ostrova“ s kostelem. Vedle nich tu nadále existuje nějaký manský statek, zatím neznámé polohy. V r. 1439 kupuje již celé Kopisty Hanuš Hochauser z Mostu, v jehož rodu zůstávají téměř 80 let – do počátku 16. stol.

Rekapitulace dějin Kopist ve středověku i výsledky povrchového a hloubkového průzkumu současného stavu budov kopistké tvrze již neumožňují rekonstruovat nejstarší podobu tohoto panského sídla. Jedním z úkolů prohloubeného výzkumu archeologického bude jistě zejména vymezení hranic středověkého tvrziště a jejich postupujících proměn. Poslední stav na jižní straně proti kostelu a na západní straně proti náměstí zachycuje katastrální plán z let 1779–1780, kdy zde dosud existoval vodní příkop (obr. 1–3). Je zajímavé, že příkop obepínal celý jižní boční díl souboru a toto městiště bylo tedy součástí středověké tvrze. Nelze dokonce vyloučit, že v této poloze nejbližší kostela se původně nalézalo prvotní panské sídlo v obci. Kamenné valené klenby v suterénech této části s otisky širokých šalovacích prken, jsou nejstaršími zjištěnými klenebními konstrukcemi v dnešním areálu, a pokud nejsou starší, tak jistě ne o mnoho mladší než věžové jádro uprostřed souboru.

Tuto tzv. „vlastní tvrz“ uprostřed souboru tvoří obdélné stavení na půdorysu zhruba 10x24 m, původně ve zdivu dvoupatrové, s širokou vpadlinou ve střední třetině severního boku. Dochovaná okénka s okosenými hranami, čelní okno s přetínávanými profily a klíčové střílky v jednotně budovaném zdivu, kladou stavbu do pozdní gotiky konce 15. stol. Povrchový průzkum současného stavu nemohl prokázat, že tu bylo použito starší stojící zdivo. (Ve spodním dílu západního čela má sice vnější zdivo poněkud jinou vazbu, v téže úrovni byl tu však do nárožní armatury druhotně vsazen okosený kvádr.) Spíše se zdá, že v obvodu staršího tvrziště, s případným dochováním částí starších objektů, dal některý z Hochauserů vyzdvihnout své kopistické sídlo jako novostavbu. Vpadlině na severním boku, jejíž smysl není dosud zcela jasný, odpovídalo trojdělení dispozice; hlavní vstup do objektu se předpokládá uprostřed vpadliny v úrovni 1. patra dochovaným cihelným půlkruhovým portálem, jehož špalety pod segmentovým záklenkem jsou ovšem otevřeny směrem z budovy. Tento vstup, více než 4m nad dnešním dvorem, vynucoval si nutně nějakou vnější schodišťovou konstrukci, můstek nebo schodišťový objekt, který později nahradila přístavba, kolmo vsunutá do vpadliny, po níž se dochoval otisk štítu sedlové střechy.

V r. 1543 získává Kopisty, tj. tvrz, poplužní dvůr s podacím kostelním atd. město Most, v jehož majetku zůstávají až do zrušení poddanství. Tvrz se

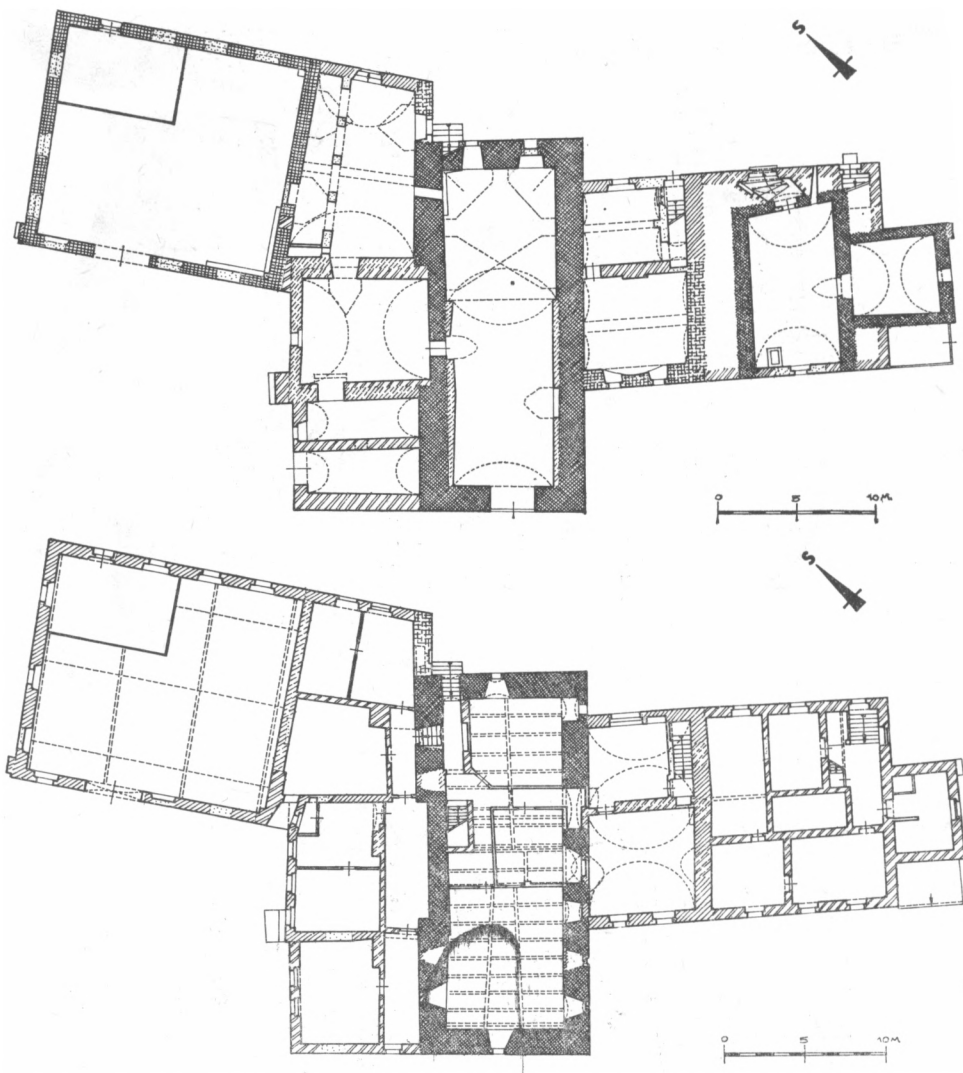
1779-1780

1978

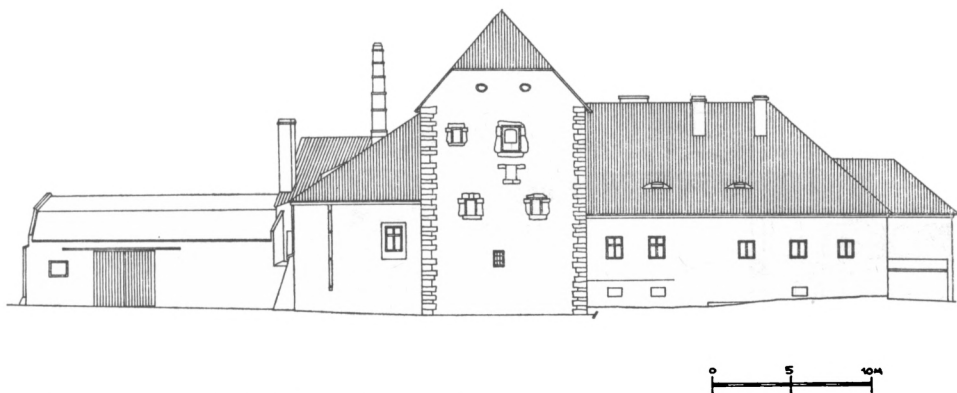

Obr. 1. Situace historického jádra Kopist na katastrálním plánu z let 1779–1780 a 1978: 1 – tvrz, 2 – kostel, 3 – dvůr (F. Kašíčka).

Obr. 2a, 2b. Kopisty – půdorys suterénu a přízemí bývalé tvrze ve stavebně historické analýze: husté mřížky značí zdivo gotické, mřížky kolmé ke konstrukci – renesanční, šikmá šrafura – barokní, šikmé dvojčáry – klasicistní, ostatní zdivo je novodobé. Přerušovaná šrafura označuje zařízení hypotetické (F. Kašíčka).

tehdy zřejmě stala přímou součástí hospodářského dvorce, sloužila snad nadále jako obydlí členů správního aparátu i jako hospodářská budova. Renesanční zásahy tu již nelze spolehlivě vymezit. Možno se pokusit pouze hypoteticky spekulovat se skladbou a hmotnostní konstrukcí, přistavěných k bokům hlavní budovy. V 16. století patrně vznikla zmíněná přístavba, vklíněná do vpadliny uprostřed severního boku věžového jádra. Rovněž dnešní přístavba podél jižního boku hlavní budovy vykazuje vznik nejméně ve dvou fázích, z nichž starší může být ještě předbarokní. V tomto případě stojí za povšimnutí možnost existence křížové půdorysné formy tvrze v 16. století, kdy k hlavní vysoké obdélné hmotě přiléhaly uprostřed obou boků menší, téměř čtvercové přístavky.

Obr. 3. Kopisty – průčelí bývalé tvrze směrem k náměstí (F. Kašíčka).

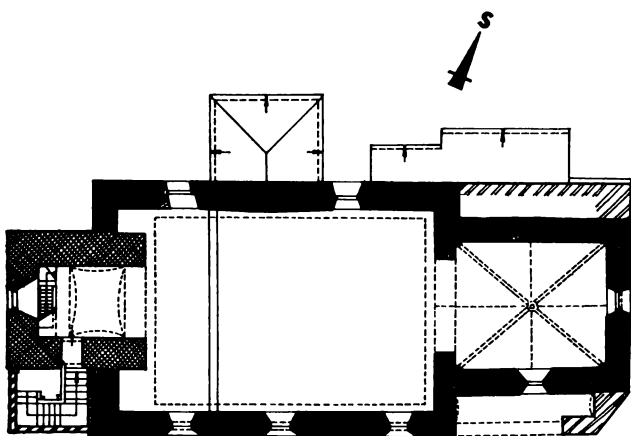
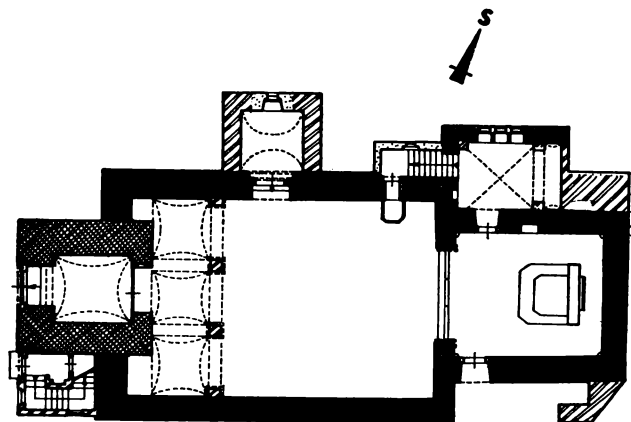
Zvláštní situaci zaujímá v souboru tvrze bývalá pivovarská varna – pravidelný obdélný objekt, na jehož nároží zjistil starší průzkum (Mencl, 1967, SÚPPOP) asi do výšky 2 m kvádřovou armaturu. Z této okolnosti bylo vyvozeno, že se tu jedná o kdysi samostatně stojící gotické hospodářské stavení. Naše závěry, potvrzené průzkumem sondážním, se s tímto stanoviskem neztotožňují. Poloha objektu již zjevně nerespektuje historický obvod tvrze, s velkou pravděpodobností zasahuje do bývalého příkopu a svou orientací se váže spíše ke správní budově dvora. Z těchto důvodů klademe spodní zdivo varny nejdříve do doby po r. 1543, kdy se staly Kopisty majetkem Mostu a tvrz ztratila funkci panského sídla.

Další stavební fáze jsou tu již poměrně snadno čitelné. Větší stavební zásahy si po r. 1656 vynutilo zřízení pivovaru, který byl v provozu až do konce minulého století. Již v 17. století tu vzniká klenutá sušárna, do provozu bylo zapojeno i původně samostatné starší křídlo proti kostelu. U vlastní budovy tvrze došlo k přepatrování pro účely sladové pudy a objekt získal nový krov s dnešními cihlokamennými štíty. Základní klasicistní zásahy vycházejí z porovnaní katastrálních map z let 1780 a 1842 a z rozboru dnešní dispozice: Především tu byly stavebně zceleny objekty po jižní straně vlastní tvrze proti kostelu, na druhé straně dostavěno přilehlé starší křídlo a částečně nově překlenut suterén. Poslední úpravy měly již jen charakter účelových adaptací.

O kostelu se písemné prameny zmiňují poprvé v r. 1352. Jeho stavba je však starší, jak dosvědčuje zejména zachovaný původní vstupní portál na severním boku, orientovaný směrem ke tvrzi, a dále křížová klenba pravoúhlého závěru (obr. 4–6). Úkolem návazných průzkumových fází by tu mělo být případné zachycení fragmentů starší románské stavby jak pod dlažbou kostela, tak případně v jeho konstrukcích. Románský kostelík by byl nepochybně podstatně menší. Podle jisté osově nepravdivosti dnešní stavby a zřetelného poddorysného nalomení severní obvodové zdi předpokládal hypoteticky povrchový průzkum možnost existence starších substrukcí v dílu obvodu kostela mezi bývalým vstupním portálem a závěrem. Tuto hypotézu však hloubkové sondy v r. 1978 nepotvrdily. Hlavním výsledkem restaurátorského průzkumu je předpokládaný objev středověkých fresek, převážně pravděpodobně z 1. poloviny 14. století, které svou jedinečností vzbudily značnou pozornost, takže se podařilo prosadit před zbořením kostela jejich sejmutí a přenesení do památkového areálu ve Vtelně.

Dnešní kostelní stavba s lehké obdélným závěrem a obdélnou lodí má povšechný charakter raně gotický, okénka kněžiště zachovávají do jisté míry

Obr. 4a, 4b. Kopisty – farní kostel – půdorys v úrovni přízemí a v úrovni kůru ve stavebně historické analýze: černé značeno zdi vo raně gotické, mřížky značí mladší gotickou fázi, šikmé dveřčáry – klasicistní, ostatní je novodobé (F. Kašíčka).

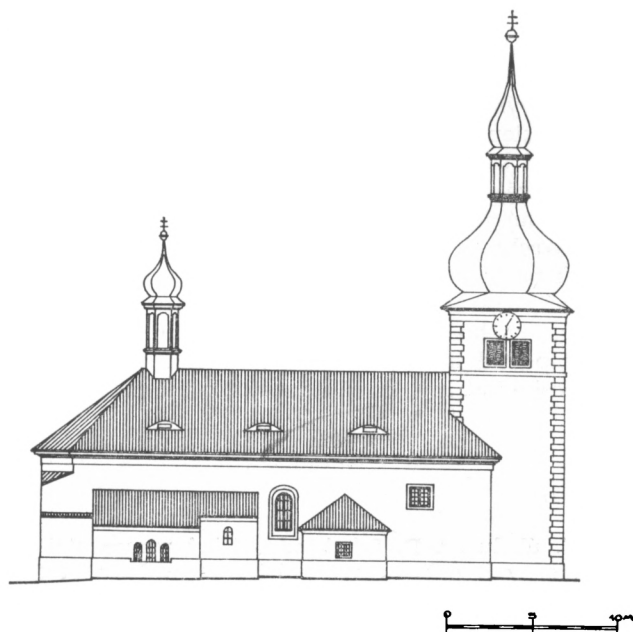

původní rozměry, úroveň podlahy tu byla zvyšována, neboť se v ní utápí jak severní vstupní portál, tak patky vítězného oblouku. Vedle základního půdorysného i prostorového typu kostela je zatím nejvýraznějším datovacím článkem jmenovaný severní portál, který dosud vychází z ústupkové profilace architektury románské a bylo by jistě možno souhlasit s vložением jeho vzniku do počátku 2. poloviny 13. století. Křížová klenba závěru s hruškovými žebry bez náběžních štítků však naopak svědčí o poněkud mladším původu, snad až na konci 13. století, případně na počátku století následujícího. Podle výsledků hloubkového průřezu je klenba se stavbou současná. Současná s kostelem je nepochybně i část obvodového zdiva sakristie s později vloženým zaklenutím. V rámci archeologického výzkumu bude potom rovněž zajímavé zkoumat důvody pro osovou orientaci jižní přístavby tvrze na raně gotický kostelní portál, který od tvrze odděloval ještě v minulém století dosti široký

vodní příkop — je tu patrně možno očekávat stopy nějakého spojovacího přemostění.

Následujícím větším stavebním zásahem do podoby kostelíka bylo potom vložení široké čtverhranné věže do západního průčelí v ose kostelního závěru, který je posunut vzhledem k ose lodi poněkud k severu. Zakrojení tělesa věže do západního štítu, bylo pravděpodobně vyvoláno nedostatkem místa při starobylé hřbitovní hranici, vymezené ramenem potoka. Mohutné zdivo přízemí

Obr. 5. Kopisty — severní průčelí farního kostela (F. Kašíčka).

Obr. 6. Pohled na kostel a tvrz v Kopistech od východu, stav 1978 (foto K. Wartha).

věže se směrem vzhůru stupňovitě zužuje a je poměrně pravidelně řádkováno. Vznik věže klademe do pozdní gotiky, v časovou návaznost na stavbu dnešní tvrze, pro jejíž majitele sloužila jako panská oratoř. Hloubkové sondy tu odhalily původní hrubé vnitřní omítky s bílou ornamentální výzdobou oblouku oratoře směrem do kostelní lodi. Nepřímým příspěvkem pro datování by mohl být i věžní zvon s letopočtem 1522.

Během třicetileté války kostel pravděpodobně — stejně jako celá ves — značně utrpěl. Barokní zásah nahradil nějakou starší věžní nástavbu hrázděnou konstrukcí, výsledný vzhled daly pak stavbě až zásahy klasicistní na počátku a kolem poloviny minulého století. Tehdy byla postupně nově obezděna starší hrázděná nástavba věže, přistavěna předsíň k bočnímu vstupu, loď opatřena novým rákosovým stropem, zřízen nový kůr, podklenutý plochými placovými klenbami a posléze — patrně ze statických důvodů ubourán východní díl starší sakristie a oba boky kostelního závěru sevřeny přízdívkami. Tím byl dán základ pro konstrukci nového jednotného krovu, kterým se stavební vývoj památky do dnešní doby uzavřel.

Povrchový a hloubkový stavebně historický průzkum tvrze a kostela v Kopistech prokazuje složitost stavebního vývoje tohoto komplexu a jeho umělecko historickou a architektonickou hodnotu, která jej zařazuje mezi přední reprezentanty svého stavebního druhu. Cílem probíhajících průzkumů tu bylo soustředit pokud možno vyčerpávající znalosti o stavebně historickém vývoji této části české krajiny, která dnes radikálně mění svou tvář.

Poznámky

- 1 Ved. úkolu dr. D. Líbal, odpovědný zpracovatel ing. arch. F. Kašička, archivní prameny k průzkumové práci zpracoval dr. P. Zahradník. SÚRPMO 1977.
- 2 SÚRPMO 1978—79.

Literatura

- Klápště J.—Slaviček A., 1977, Přípravy výzkumu v Kopistech na Mostecku, Středověká archeologie a studium počátků měst, Praha, s. 129—133.
Mencl V., 1967: Umělecko-historická analýza objektů, SÚPPOP, Praha.
Menclová D., 1972: České rady II, s. 488, Praha.
Zahradník P., 1977: Dějiny objektů, zpracování archiv. pramenů k průzkumové práci, SÚRPMO, Praha.

Zusammenfassung

Die Erkundung von Objekten im Kohlenbecken Most (Brüx) — Areal der Feste und Kirche in Kopisty

Das Areal der ehemaligen Feste und Pfarrkirche in Kopisty gehört zu den wertvollen Denkmalskomplexen, die der wachsenden Förderung im Kohlenbecken Most in Zukunft welchen müssen. In den Jahren 1975 und 1977—1978 verliefen hier deshalb intensive mehrphasige Erkundungen und Untersuchungen mit dem Ziel, erschöpfende Kenntnisse über die Baugeschichte der genannten Objekte zu sammeln. Die Ergebnisse der vom Staatlichen Institut für die Rekonstruktion denkwürdiger

Städte und Objekte durchgeführten Oberflächen und Tiefenerkundung gestatten es das Wachsen eines ehemaligen Herrensitzes, besonders seit dem Ende des 15. Jahrhunderts, als das zweistöckige rechteckige Objekt inmitten des Komplexes entstand, bis in die Gegenwart zu verfolgen. Zum mittelalterlichen Baubild gehörten zweifellos auch die Gewölbe im Erdgeschoß des südlichen Seitengebäudes, dessen Renaissance und Barockumbau im klassizistischen Stil vereinheitlicht und verdeckt wurde. An der Nordseite des Hauptgebäudes entstand bald ein Eintrittsflügel, an den sich später das Renaissanceobjekt eines Brauhauses anschloß. Auch dieser Bauteil erfuhr einen barocken und klassizistischen Umbau, während das eigentliche Gebäude der Feste aufgestockt und schließlich als Speicher verwendet wurde. Die einschiffige Pfarrkirche mit der rechteckigen Kreuzgewölbe-Apsis trägt im allgemeinen frühgotischen Charakter; nach dem Typ der Birnenrippen der Apsis zu schließen erhielt sie spätestens gegen Ende des 13. Jahrhunderts, eventuell zu Beginn des folgenden Jahrhunderts diese Form, obwohl das erhaltene abgesetzte Portal auf eine etwas ältere Entstehungszeit hinweisen könnte. Einen stärkeren Eingriff bedeutete die Errichtung eines mächtigen spätgotischen Turmes in der Westfront, dessen barocken Fachwerkürbeau eine klassizistische Mauerbekleidung verdeckte. Im 19. Jahrhundert erhielt das Kirchenschiff eine neue Decke, eine neue unterwölbte Empore, einen Vorraum und Seitenmauern zur Apsis unter einem einheitlichen Dachstuhl, womit die Bauentwicklung dieses Denkmals im wesentlichen abgeschlossen war.

Texte zu den Abbildungen

1. Lage des historischen Siedlungskerns von Kopisty auf dem Katasterplan der Jahre 1779—1780 und 1978; 1 — Feste, 2 — Kirche, 3 — Hof (F. Kašička).
- 2a, 2b. Kopisty — Grundriß des Keller- und Erdgeschosses der ehemaligen Feste im Lichte der bauhistorischen Analyse: dichter Raster — Mauerwerk der Gotik, senkrechter Raster — der Renaissance, schräge Schraffierung — des Barocks, schräge Doppelstriche — des klassizistischen Stils; das übrige Mauerwerk ist neuzeitlich. Unterbrochene Schraffen deuten eine hypothetische Einreihung an (F. Kašička).
3. Kopisty — dem Platz zugekehrte Stirnwand der ehemaligen Feste (F. Kašička).
- 4, 4a. Kopisty — die Pfarrkirche im Grundriß des Erdgeschosses und der Empore nach der bauhistorischen Analyse: schwarz — frühgotisches Mauerwerk, Raster — jüngere gotische Phase, schräge Doppelstriche — klassizistische Bauphase; das übrige Mauerwerk ist neuzeitlich (F. Kašička).
5. Kopisty — Nordfront der Pfarrkirche (F. Kašička).
6. Blickauf die Kirche und Feste in Kopisty von Osten, Stand 1978 (Foto K. Wartha).
7. Blick auf den Komplex der Feste in Kopisty von Norden, Stand 1978 (Foto K. Wartha).

